

Київський університет імені Бориса Грінченка

АНІСІМОВА ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

УДК 82:821.111(73)“196/198”(043.3)

**ТЕОРІЯ ЧИТАЦЬКОГО ВІДГУКУ В АМЕРИКАНСЬКОМУ
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ 60–80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ
(ГЕНЕЗА, СТРУКТУРА, ФУНКЦІОНУВАННЯ)**

10.01.06 – теорія літератури

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук
Сінченко Олексій Дмитрович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
доцент кафедри української літератури,
компаративістики і соціальних комунікацій.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Ткаченко Анатолій Олександрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри теорії літератури, компаративістики і
літературної творчості;

кандидат філологічних наук
Бербенець Людмила Сергіївна,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України,
молодший науковий співробітник
відділу теорії літератури.

Захист відбудеться «18» червня 2014 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.133.03 в Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Воровського, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, пр. Маршала Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано «16» травня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Кудряшова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Початок ХХІ століття у світовому літературознавстві вирізняється посиленням інтересом науковців до переоцінки літературно-критичних і теоретичних феноменів минулого. Намагання сучасних дослідників говорити переважно про «повороти» (скажімо, лінгвістичний чи антропологічний), а не про «парадигми», на думку філософа Г.У. Гумбрехта, спричинене тим, що «продукування нових парадигм (прямо кажучи, характерне для гуманітарного знання приблизно в 1950–1990-х роках) призупинилось»¹, а з початку 1990-х років у літературознавстві не з'явилося жодної нової теорії/парадигми, здатної заперечити попередні.

На переконання більшості дослідників, теорія читацького відгуку завершила своє «теоретичне життя» ще на початку 1980-х років. Однак досі певні її поняття та ідеї не лише не втратили актуальності, але й активно застосовуються як в літературознавстві, так і в суміжних галузях гуманітаристики: скажімо, поняття «інтерпретаційні спільноти» С. Фіша – у медіа-студіях, «транзакція» та «еферентне й естетичне читання» Л.М. Розенблатт у педагогіці, дослідження відгуків читачів (як споживачів певної продукції, глядачів, слухачів), стираючи межі між літературними та нелітературними текстами, у рекламістиці, театральній семіотиці та медіа-студіях тощо.

Теорії рецептивності (рецептивна естетика і критика) не мають широкого висвітлення й визнання в сучасному вітчизняному літературознавстві, хоча не є новими для українського наукового простору: ще в другій половині ХІХ століття вивченням ролі читача в процесі читання займалися О. Потебня та І. Франко, починаючи з 1920-х років – О. Білецький, М. Зеров, Ю. Липа, Ю. Меженко, із середини 1960-х – В. Брюховецький, Р. Гром'як, М. Ігнатенко, Б. Кубланов, Г. Сивокінь, трохи згодом Г. Грабович, М. Зубрицька, Г. Клочек, О. Червінська та інші. Про важливість і актуальність ґрунтовного вивчення антропологічних, естетичних та соціологічних підходів засвідчує планова тема «Літературна рецепція як теоретична проблема» відділу теорії літератури (завідувач Т. Гундорова) Інституту літератури НАН України, яку розпочали досліджувати в 2009 р. Нині осередками дослідження рецептивної естетики можна назвати Чернівецький, Кіровоградський та Тернопільський університети. На думку О. Червінської, вивчення рецептивної поетики, загалом, є справді актуальним для сучасних теоретико-літературних досліджень.

Досягнення представників американської рецептивної критики чи теорії читацького відгуку (Reader-response theory/criticism) залишаються без належної уваги в українському літературознавстві, хоча певні позитивні зрушення вже відбулися: згадки про неї містяться в роботах М. Зубрицької та І. Фізера; захищено кандидатську дисертацію «Парадигми рецептивної критики (з досвіду Констанцької школи та школи “Критики читацької реакції”» О. Шумською; С. Пригодій у підручнику «Американський романтизм. Полікритика» присвятив розділ теорії читацького відгуку й розглянув новелу Е. По крізь її призму. Спорадично до

¹ Гумбрехт Х.У. Как «антропологический поворот» может затронуть гуманитарные науки? (пер. с англ. А. Маркова) [Електронний ресурс] / Ханс Ульрих Гумбрехт // *НЛО*. – 2012. – №114. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/114/g3.html>.

вивчення певних аспектів теорії читацького відгуку (або просто згадували про неї в контексті Констанцької школи рецептивної естетики) зверталися такі дослідники, як Л. Бабій, М. Гнатюк, О. Долгушева, Л. Завгородня, Г. Чеснокова та інші.

У дисертації розширено традиційні хронологічні межі (кінець 60-х – 70-і роки ХХ століття), у яких розглядають американську теорію читацького відгуку, бо початок 1980-х років, на нашу думку, є важливим (завершальним) етапом її «теоретичного життя» і водночас моментом виникнення низки літературно-критичних та теоретичних напрямів та шкіл, представники яких застосовують її здобутки як підґрунтя для творення власних теорій і концепцій.

У вітчизняному літературознавстві до сьогодні відсутні панорамні дослідження американської теорії читацького відгуку як цілісної системи, узятої не лише в синхронічному зрізі (переважно в 1960-х – на поч. 1980-х рр.), а й у діахронії (починаючи з праць А.А. Річардса в 1920-х роках, Л.М. Розенблатт у 1930-х і завершуючи межею століть). Слід зазначити, що поміж іноземними метакритиками відсутня однаковість стосовно основних засад та класифікації підходів теорії читацького відгуку, її методологія досі вимагає ґрунтовного наукового осмислення, детального опису, систематичного дослідження та подання цілісної теоретичної моделі. Також важливим є визначення місця теорії читацького відгуку серед інших літературознавчих напрямів та шкіл. Необхідно актуалізувати основні здобутки представників теорії читацького відгуку, щоб закласти основи можливого подальшого застосування в сучасному вітчизняному науковому дискурсі. Наведене вище підтверджує актуальність проблематики, яка зумовила вибір теми дисертації – **«Теорія читацького відгуку в американському літературознавстві 60–80-х років ХХ століття (генеза, структура, функціонування)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в рамках комплексної теми досліджень кафедри української літератури, компаративістики і соціальних комунікацій Київського університету імені Бориса Грінченка «Мова, література, переклад: від дескриптивних до структурно-системних досліджень» (zareєстрована під № 0111U007698). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 3 від 24 лютого 2011 р.) і на засіданні бюро наукової ради з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» при Інституті літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (протокол № 4 від 26 листопада 2013 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає в дослідженні й обґрунтуванні цілісної теоретико-методологічної моделі теорії читацького відгуку в американському літературознавстві в її літературознавчому, загальнометодологічному (філософському) та соціокультурному контекстах.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) окреслити контексти становлення та розвитку теорії читацького відгуку в США, її загальнометодологічне (філософське), соціокультурне та літературознавче підґрунтя;

2) проаналізувати стан дослідження і систематизувати корпус метакритичних праць про американську теорію читацького відгуку у світовому та вітчизняному літературознавстві;

3) виокремити і класифікувати основні поняття, ідеї, стратегії та концепції

теорії читацького відгуку в американській та європейській теорії літератури, простежити їхню подібність і відмінність з іншими національними теоріями рецептивності;

4) здійснити системний аналіз теоретичних і літературно-критичних праць провідних представників теорії читацького відгуку та їхніх метакритичних досліджень у синхронно-діахронічному зрізі;

5) визначити значення й місце теорії читацького відгуку в літературознавстві 1960–80-х років, її зв'язок з англо-американською «ною критикою», структуралізмом, феноменологією, рецептивною естетикою, психоаналізом, неопрагматизмом.

Об'єктом дослідження є теоретичні й літературно-критичні концепції представників теорії читацького відгуку та їхніх попередників у американському літературознавстві ХХ століття (К. Берк, Д. Блейх, В. Бут, Н.Н. Голланд, Дж. Каллер, А.А. Річардс, Л.М. Розенблатт, С. Фіш).

Предметом дослідження є генеза, структура та функціонування теорії читацького відгуку в 1960–80-х роках у літературознавстві США.

У роботі застосовуються такі **загальнонаукові методи дослідження** як *загальнологічні* (аналіз, синтез, аналогія), *теоретичні* (узагальнення, ранжирування, абстрагування) та *емпіричні*: описовий (при поданні конкретних фактів, пов'язаних із теорією читацького відгуку загалом та її представниками зокрема), анкетування, добір, класифікація і моделювання, а також, зумовлені метою та завданнями дисертації, **специфічні методи**: *порівняльно-типологічний* (при аналізі концепцій представників теорії читацького відгуку в синхронії), *порівняльно-історичний* (при аналізі концепцій представників теорії читацького відгуку в діахронії), *культурно-історичний* (при з'ясуванні соціокультурного аспекту), *компаративний* (при порівнянні основних засад теорії читацького відгуку з «ною критикою» і Констанцькою школою рецептивної естетики), *рецептивно-естетичний* (у контексті літературних теорій представників теорії читацького відгуку, особливо Л.М. Розенблатт), *системний* (при узагальненні й систематизації підходів у межах теорії читацького відгуку) і *прагматичний* (при окресленні функціонування теорії читацького відгуку, застосуванні її здобутків на практиці).

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять праці представників американської теорії читацького відгуку: «Література як дослідження» (*Literature as Exploration*) (1938), «Читач, текст, твір: транзакційна теорія літературного твору» (*The Reader, The Text, The Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*) (1978) Л.М. Розенблатт; «Вражений гріхом: читач у “Втраченому раю”» (*Surprised by Sin. The Reader in Paradise Lost*) (1967), «Література в читачеві: афективна стилістика» (*Literature in the Reader: Affective Stylistics*) (1970), «Чи є текст у цьому класі?: Влада інтерпретаційних спільнот» (*Is There the Text in the Class?: The Authority of Interpretative Communities*) (1980) С. Фіша; «Читання 5 читачів» (*5 readers reading*) (1975), «Динаміка літературного відгуку» (*Dynamics of Literary Response*) (1968) Н.Н. Голланда; «Суб'єктивна критика» (*Subjective Criticism*) (1978) Д. Блейха, «Структуралістська поетика» (*Structuralists Poetics*) (1975) Дж. Каллера; представника німецької рецептивної естетики В. Ізера: «Акт читання: теорія естетичного відгуку» (*The Act of Reading: a Theory of Aesthetic Response*) (1978),

«Імпліцитний читач: зразки комунікації в прозі від Буньяна до Беккета» (*The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*) (1974) та інших науковців (К. Берка, Г. Блума, В. Бута, А.А. Річардса, Г.Р. Яусса), а також теоретичні, літературно-критичні й метакритичні праці про теорію читацького відгуку Р. Біча, Р. де Богранда, К. Вомака, Р. Голуба, Д.Ф. Девіса, Ж. Женетта, М. Зубрицької, І. Ільїна, Д. Кейкена, І. Кросман, Д. Майла, С. Майю, П. де Мана, М.Л. Пратт, Р. Селдена, С. Сулейман, Дж. Томпкінс, Е. Фройнд, І. Фізера, О. Цурганової, О. Червінської, Г. Чеснокової, О. Шумської та багатьох інших.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у вітчизняному літературознавстві *вперше* здійснено комплексний, багатоаспектний аналіз теоретико-методологічних засад теорії читацького відгуку в США як самодостатнього явища світового літературознавства, описані його контексти: літературознавчий, загальнометодологічний (філософський) та соціокультурний; досліджено й проаналізовано літературні теорії Л.М. Розенблатт, Д. Блейха, Н.Н. Голланда, С. Фіша, структуралістський підхід до читацьких відгуків Дж. Каллера; подано узагальнену теоретико-аналітичну модель американської теорії читацького відгуку й системно доведено, що, попри численні суперечності, представників теорії читацького відгуку насамперед об'єднує увага до постаті реципієнта (реального читача, уявного читача, інтерпретаційних спільнот тощо) художнього твору, а відповідно, прагматично спрямований характер літературознавчих досліджень; *удосконалено* класифікацію основних теорій та підходів у межах теорії читацького відгуку і *подальшого розвитку* набуло дослідження літературних теорій С. Фіша, переосмислення національних варіантів теорій рецептивності, а саме їхнього американського варіанту.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертації та результати дослідження можуть бути застосовані в подальших дослідженнях літературно-критичного процесу в США ХХ століття, а також для розробки проблем вивчення особливостей американського літературознавчого дискурсу, для створення підручників та посібників з історії зарубіжної критики й теорії літератури, розробки лекційних курсів, спецсемінарів, спецкурсів із проблематики американської рецептивної теорії та критики, під час написання курсових, дипломних і магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію та її розділи обговорено та схвалено на засіданні кафедри української літератури, компаративістики і соціальних комунікацій Київського університету імені Бориса Грінченка 12 лютого 2014 р. (протокол № 5). Основні положення дисертації викладено в доповідях на *10 міжнародних наукових конференціях*: науково-практичній конференції «Масова зарубіжна література: інокультурний текст у рецептивному аспекті» (Єкатеринбург, Росія, 2011), науково-практичній конференції «Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів» (Київ, 2011), Х Міжнародній конференції «Література у літературознавчому континуумі» (Чернівці, 2012), науково-практичній конференції «Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства» (Київ, 2012), науковій конференції «Література в контексті пост/гуманізму і віртуальності» (Київ, 2013), I Міжнародному симпозіумі «Сучасне літературознавство та прикладна лінгвістика: американські та британські

студії» (Київ, 2013), VIII Чичерінських читаннях «Світова література у літературознавчому дискурсі XXI століття» (Львів, 2013), науковій конференції «Скарбниця розуму: інтелектуальний дискурс літератури» (Бердянськ, 2013) науковій конференції «Літературний процес: мова мистецтва і мистецтво мови» (Київ, 2014), VII науково-практичній конференції «Молодь і наука: реальність і майбутнє» (Невинномиськ, Росія, 2014); на 8 *всеукраїнських наукових форумах*: наукових конференціях «Літературний процес: кордони герменевтики, рецептивної поетики, теорії інтерпретації» (Київ, 2011), «Літературний процес: структурно-семіотичні площини» (Київ, 2012), «Літературний процес: територія Гутенберга чи віртуальна реальність?» (Київ, 2013), 16-му Філологічному семінарі «Теоретичні й методологічні проблеми літературознавства» (Київ, 2012), Міжвузівській конференції «Функціонування літератури в культурному контексті епохи» (XII Шрейдерівські читання) (Дніпропетровськ, 2013), науково-практичних конференціях молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (Київ, 2012, 2013, 2014).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 12 одноосібних публікаціях, із яких 5 – у фахових виданнях України, 1 – зарубіжна публікація, 6 – в інших виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (324 позиції) та 2 додатків. Загальний обсяг – 229 сторінок, із яких 199 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано ступінь вивчення поставленої проблеми в сучасному літературознавстві, пояснено новизну, визначено мету і завдання, об'єкт і предмет наукової роботи, а також методи дослідження, розкрито теоретичне і практичне її значення, подано відомості про апробацію та впровадження результатів.

У **першому розділі** дисертації – **«Гене́за американської теорії читацького відгуку»** – досліджуються особливості становлення теорії читацького відгуку (*далі – ТЧВ*): з'ясовано її загальнометодологічне (філософське), соціокультурне та літературознавче підґрунтя для розвитку «орієнтованих-на-читача» (*reader-oriented*) літературознавчих теорій у США; увагу приділено літературознавчому контексту виникнення й розвитку ТЧВ, її теоретико-методологічним засадам, проблемам дефініції, класифікації, варіативності концепцій та підходів.

Підрозділ 1.1. *«Загальнометодологічне (філософське) і соціокультурне підґрунтя для розвитку “орієнтованих-на-читача” теорій у США»*. У літературознавстві США другої третини XX століття, з одного боку, продовжує панувати формалістський підхід «нової критики», триває інтерес до структуралізму, марксизму та фройдизму, а з іншого – розпочинається пошук нових підходів до аналізу та інтерпретації художніх текстів (так званий, *audience-oriented criticism*). Як наслідок виникають різнопланові теорії, предметом аналізу яких стають категорії читача, процесу читання та читацького відгуку, що згодом були об'єднані під єдиною назвою «Теорія читацького відгуку» (*Reader-Response Theory*). Очільниками

цієї теорії є: Стенлі Фіш (рання теорія – афективна стилістика, зріла – «інтерпретаційні спільноти»), психоаналітики Норман Н. Голланд (транзактивна теорія) і Девід Блейх (суб'єктивна критика), Джонатан Каллер (структуралістський підхід) та Луїза М. Розенблатт (транзакційна теорія). Зазвичай, до них долучають представників німецької Констанцької школи рецептивної естетики Вольфганга Ізера та, рідше, Ганса Роберта Яусса.

Поштовхом до зародження й формування ТЧВ стає філософія прагматизму межі ХІХ–ХХ століть: теорії Ч.С. Пірса, В. Джеймса та Дж. Дьюї. За основні поняття та ідеї прагматизму, які мали вплив на «орієнтоване-на-читача» літературознавство, можна визнати: поняття істини (точніше, її множинності), категорія досвіду (є «пробним каменем» для оцінювання й судження), первинність практики, інструменталізм (теорії виникають із безпосереднього емпіричного досвіду й перетворюються на інструменти, що дають змогу оперувати довкіллям), плюралістичність (критиковано дуалізм за контрастну суперечливість), суб'єктивність (як противага фіктивній «об'єктивності»), спільнота дослідників (поняття гармонізує поняття влади та авторитету), психологічні поняття стимулу й відгуку.

У 1930-х рр. Луїза М. Розенблатт (її рання теорія читацького відгуку) надає перевагу саме читачеві, аби виправити той нерівний розподіл ролей у стосунках текст-читач, який заклав формалізм «нової критики». Уже в 1960-х роках під тиском постструктуралістської редукції бінарної опозиції «суб'єкт/об'єкт», від якої власне й залежав привілей читача щодо тексту, теоретики читацького відгуку розпочали описувати акт інтерпретації як процес комунікації, під час якої почасти стиралася відмінність між текстом і читачем.

Окрім Л.М. Розенблатт, прагматизм сприйняли також такі американські літературознавці, пов'язані з «читацькими відгуками» як С. Фіш (запозичив у Дж. Дьюї ідею про «спільноту дослідників», трансформувавши її в «інтерпретаційні спільноти» в праці 1980 р. «Чи є текст у цьому класі?»), Волтер Бенн Майклз, Стівен Майю та інші.

У підрозділі також досліджено чинники, що відкрили шлях до розвитку альтернативних поглядів на текст і на літературно-критичну методологію та уможливили зародження ТЧВ наприкінці 1960-х років: а саме, *соціокультурні* (глобалізація, економічний та політичний злет США, стрімкий розвиток техніки та технологій, запуск штучного супутника й освоєння космосу, рух гіпі, захоплення дзен-буддизмом, заворушення в студентських кампусах, антимілітаристські мітинги, активна боротьба меншин за досягнення рівності), *загальнометодологічні* (популяризація теорії відносності А. Айнштейна, теорія Т. Куна, здобутки гештальтпсихології, теорії Й. Гейзінги й А. Тофлера) та *політичні* («холодна» війна озброєння між США і СРСР, хвиля політичних убивств, війна у В'єтнамі, атомні бомби в Хіросімі та Нагасакі).

У підрозділі 1.2. «Літературознавчий контекст виникнення й розвитку теорії читацького відгуку» проаналізовано типологічні зв'язки між пануючою протягом десятиліть в академічних колах Сполучених Штатів «ною критикою» та ТЧВ, виокремлено спільні риси (сконцентрованість на інтерпретації, пошук місця творення значення, байдужість до вивчення категорії автора, гетерогенність і

схильність до міждисциплінарності на ранньому етапі формування «нової критики» як характерна ознака ТЧВ, визнання А.А. Річардса родоначальником) та відмінності:

- у «новій критиці» (далі – «НК») літературознавство є місцем інтелектуальної еліти; у ТЧВ – демократичності;
- у «НК» текст – органічна єдність, автономний об'єкт із єдино правильним значенням, у якому форма переважає над змістом, а читач – це пасивний споживач; у ТЧВ – активний читач, котрий сам формує значення й для якого важливий насамперед зміст, а не форма, допускається множинність прочитань: більш чи менш валідних / виправданих текстом (напр., Л.М. Розенблатт) або однаково правильних (напр., Н.Н. Голланд, Д. Блейх);
- у «НК» утверджено канон творів (переважно поезія та невеликі прозові твори), де значення розуміють як наслідок чотирьох лінгвістичних засобів: парадоксу, іронії, невизначеності та напруження (tension); у ТЧВ будь-який художній твір від античності до сьогодення підлягає аналізу й інтерпретації;
- «ретельне читання» (close reading), провідне поняття «НК», за винятком літературознавчої теорії Л.М. Розенблатт, у ТЧВ не використовується;
- «НК» не зважала на філософські засади, натомість у ТЧВ філософія прагматизму заклала фундамент для багатьох теорій;
- «НК» проголошувала про «афективну помилку» саме через острах перед суб'єктивізмом; зміна об'єктивної парадигми на суб'єктивну, про яку вперше заговорив Д. Блейх, привела теоретиків ТЧВ до думки про недосяжність об'єктивності в аналізі художнього твору;
- у «НК» основне питання: «Який цей текст?»; у ТЧВ – «Що робить цей текст?».

Колапс «нової критики», що відбувся приблизно на початку 1970-х рр., заклав підґрунтя й зумовив можливість розвитку для нових літературних теорій, заохочуючи до широких дискусій та детальних ревізій. Відтепер не художній твір, а його рецепція стає об'єктом ретельної уваги.

Теорія читацького відгуку є узагальненою назвою теорії, точніше низки теорій, зосереджених на читачеві та його відгуку при читанні художнього твору. Теорії читацького відгуку мають суттєві відмінності, однак спільними для них є такі риси: заперечення формалізму (реакція проти «нової критики»); критика розуміння тексту як єдиного вмістилища значення; ідеї транзакції та інтеракції (окрім теорії Дж. Каллера).

У розділі аналізуються теорія А.А. Річардса 1920-х років, рання теорія Л.М. Розенблатт 1930-х, що викладена в праці «Література як дослідження»² (1938), дослідження читацьких відгуків Дж. Сквайром та акцент на читачеві й врахуванні темпоральної послідовності К. Берком на початку 1960-х.

У підрозділі досліджено міру впливу німецької рецептивної естетики на формування й функціонування ТЧВ. Попри те, що багато дослідників (Дж. Томпкінс, С.Р. Сулейман та І. Кросман, С. Майю, Е. Фройнд) зараховують літературознавчу теорію В. Ізера до ТЧВ і вказують на зовнішню подібність теорій

² Дисертанткою перекладений фрагмент книги: Луїза М. Розенблатт. Есе 2. Літературний досвід [Електронний ресурс] / пер. з англ. Л.В. Анісімова // Синопис: текст, контекст, медіа: електронне фахове видання. – 2013. – № 3. Режим доступу: <http://synopsis.kmpu.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/32>. – Заголовок з екрана.

ТЧВ й Констанцької школи, є дослідники (Р.Ч. Голуб, П.У. Хогендал), які констатують мінімальний вплив німецької рецептивної естетики на становлення рецептивних теорій у американському літературознавстві.

На підставі проведеного порівняння німецької теорії рецептивної естетики й ТЧВ, згідно з розробками Й. Галтунга про основні світові інтелектуальні стилі, зроблено висновок, що рецептивна естетика виникла на тевтонічній інтелектуальній традиції (недіалектичній, орієнтованій на теорію), а американська ТЧВ – у саксонському інтелектуальному стилі (також недіалектичному, проте орієнтованому на пропозицію). Остання видається, на перший погляд, сукупністю розрізнених гетерогенних концепцій у порівнянні з першою. Відмінності між ними також зумовлюють різні філософські традиції: представники Констанцької школи рецептивної естетики вибудовують свою теорію на основі традицій класичної німецької філософії, а теоретики читацького відгуку – американського прагматизму.

У підрозділі 1.3. «*Теорія читацького відгуку: теоретичні засади, основні представники, варіативність підходів*» здійснено ґрунтовне дослідження ТЧВ як літературознавчого напрямку у світовому й вітчизняному літературознавстві, окреслено її особливості та суперечності, детально вивчено варіативність підходів у межах ТЧВ. Суттєвим є факт використання в англійській літературі різних термінів для позначення сукупності літературознавчих досліджень, присвячених вивченню категорій *читача, процесу читання* або/та *читацького відгуку*: «*Reader-response theory*» (Р. Біч, П. Рабінович, Дж. Волфрейз, Т.Ф. Девіс і К. Вомак, А.С. Харбі, Дж. Алсап), «*Reader-response criticism*» (Дж. Томпкінс, С. Майю, Е. Фронд, Н. Каролайдз, В. Гуерін, Л. Тайсон), «*Reader-oriented criticism/theory*» (С.Р. Сулейман, Дж. Еплард, Р. Селден), «*Audience-oriented criticism*» (С.Р. Сулейман). Перші два терміни мають значно вужче значення й застосовуються (часто як синоніми: *literary criticism* з англ. перекладається як «літературознавство») саме для позначення вищеназваного напрямку в літературознавстві США. Останнім часом помітна тенденція вживання назви «*Reader-response theory*» з метою наголошення на теоретичному значенні напрямку для світового літературознавства.

Спроблематизовано саме поняття ТЧВ, крізь призму таких понять як школа, течія, напрям. Для цього проаналізовано визначення ТЧВ Дж. Томпкінс, С.Р. Сулейман, С. Майю, М.Г. Абрамса, К. Болдіка, М. Зубрицької, Е.Дж. Бартона і Г. Хадсон, Ф. Голдштейна, А.С. Харбі та інших. Зокрема, Р. Селден (1993) пропонує узагальнене поняття «теорія»; С. Майю (1984) вважає поняття «критика читацького відгуку» «позначенням (label), яке застосовують для опису численних підходів, які зосереджені на процесі читання»³, Дж. Веттер (2008) називає «способом» аналізу й інтерпретації літератури, у «Колумбійському словнику...» ТЧВ визначена як «школа», П. Рабінович стверджує, що з 1960-х вона починає визнаватись як окремий критичний «напрямок», Д. Мікікс (2007) дефініює критику читацького відгуку (КЧВ) як «відому назву критичної школи». Для Р. Мерфін (1996) КЧВ не є «монолітною школою думки, а радше “зонтиковим” терміном, що охоплює розмаїття підходів до

³ Mailloux, Steven. *Interpretive Conventions: the reader in the study of American fiction* / Steven Mailloux. – Cornell University Press, Ithaca and London, 1982. – P. 19.

літератури»⁴, а Ф. Голдштейн (2008) узагалі уникає конкретного формулювання. На нашу думку, ТЧВ – це автентичний і самодостатній (хоча неоднорідний і суперечливий) літературознавчий напрям кінця 1960-х – початку 1980-х років у літературознавстві США, що характеризується наголошенням на активній ролі читача в процесі творення значення та виникає як реакція на поняття «афективної помилки» формалістичної, зосередженої на тексті, «нової критики»; своїм корінням сягає 20-х років ХХ століття й ґрунтується на філософії прагматизму.

У підрозділі також досліджено комплексні варіанти класифікації ТЧВ у низці метакритичних праць: *індивідуалістський*, у якому визначено основних представників і викладено їхні теорії (М.Г. Абрамс, 1981; Т. Іглтон, 1983; Е. Фройнд, 1987, Дж. Волфрейз, 2006), *лінійний*, у якому теоретиків читацького відгуку розташовано залежно від місця творення значення в їхніх теоріях, у тексті чи в читачеві (Дж. Томпкінс, 1980; К. Белсі, 1980); *послідовний*, де теорії розміщено за принципом близькості чи віддаленості від бігунів у дихотомії «об’єктивна критика – суб’єктивна критика» (Е. Фройнд, 1987, Б.К. Дас, 2005); *категорійний*, де за певними характерними фундаментальними засадами теорії розподілено на певні групи або категорії (С.Р. Сулейман, 1980; С. Майю, 1982; Р. Біч, 1993; С. Боннікасл, 1996; Л. Тайсон, 1999; Т. Девіс і К. Вомак, 2002; А.С. Харбі, 2009); *«аспектний»*, у якому теорії науковців об’єднано за певними особливостями: напр., вивченням справжнього чи уявного читача, інтересом до риторики, зацікавленням філософією прагматизму тощо; *комбінований підхід* (персоналії + лінійний, персоналії + «об’єктивно/суб’єктивна критика» тощо). Також детально проаналізовано класифікації Н.Н. Голланда, найрадикальнішого з усіх представників ТЧВ у наданні влади реальному читачеві в процесі інтерпретації, та Л.М. Розенблатт, транзакційну теорію читання якої вважають наближеною до «нової критики» за її уважне ставлення до тексту.

У підрозділі 1.4. «*Теорія читацького відгуку у вітчизняному науковому просторі*» вивчено, з одного боку, стан дослідженості американської ТЧВ (Л. Бабій, М. Гнатюк, О. Долгушева, Л. Завгородня, Ю. Ковалів, О. Козлов, С. Ніколаєнко, С. Пригодій, І. Фізер, Г. Чеснокова, Т. Шестопалова, О. Шумська), з іншого – зроблено діахронічний огляд ідей, концепцій та теорій рецептивності у вітчизняній науці, починаючи з О. Потебні та І. Франка в другій половині ХІХ ст., Б. Грінченка, Х. Алчевської, М. Павлика на межі ХІХ–ХХ століть, праць О. Білецького, М. Зерова, Ю. Липи, Ю. Меженка у 1920-х, В. Брюховецького, М. Ігнатенка, Б. Кубланова, Г. Сивоконя із середини 1960-х і, згодом, Р. Гром’яка, М. Зубрицької, Г. Клочека, І. Фізера, О. Червінської та інших.

У другому розділі – «**Структура й теоретико-методологічні засади теорії читацького відгуку**» – проаналізовано як теорії й концепції основних представників ТЧВ, так і тих науковців, хто, на нашу думку, лише наближений до цієї літературознавчої школи, а саме: В. Ізера, Г.Р. Яусса, В. Бута та Г. Блума, визначено основні теоретико-методологічні суперечності між ними, подано характеристику важливих понять, концепцій та ідей представників ТЧВ.

⁴ Murfin Ross C. Reader-Response Criticism and “Heart of Darkness”/ Ross C. Murfin // Joseph Conrad, Ross C. Murfin. Heart of Darkness: complete, authoritative text with biographical and historical contexts, critical history, and essays from five contemporary critical perspectives, 2nd ed. – Palgrave Macmillan, 1996. – P. 115.

У підрозділі 2.1. «Основні концепції теорії читацького відгуку: парадокс поєднання непоєднуваного» детально досліджено афективну стилістику й теорію «інтерпретаційних спільнот» С. Фіша, психоаналітичний підхід Н.Н. Голланда, суб'єктивну критику Д. Блейха, структуралістський підхід Дж. Каллера і транзакційну теорію Л.М. Розенблатт.

У праці «Здивований гріхом: читач у “Втраченому раю”» (1967) С. Фіш описує ті способи, за допомогою яких читач формує образ під впливом компонентів тексту. Однак вже в наступному дослідженні «Самоспоживальні артефакти: досвід літератури сімнадцятого століття» (1972) він обстоює позицію активного читача. Текст перестає бути місцем, що акумулює значення, яке, згідно з позицією науковця, твориться саме в процесі читання. Ідея «значення як події» (meaning as event), що виникає в процесі взаємодії слів і читацької свідомості, закладає основу концепції «читацького відгуку». В есе «Література у читачеві: афективна стилістика» (1970) уведені поняття «інформований читач» (задумане врахувати всіх читачів, чиї досвіди були не такими, як описав С. Фіш), і «літературна компетентність» (введене для стабілізації знань, які, за припущенням науковця, може мати інформований читач). Загалом метод афективної стилістики – розгляд швидкоплинного (темпорального) потоку читацького досвіду. На думку С. Фіша, читачі реагують саме в межах такого змінного потоку, а не на все висловлювання в цілому. Афективна стилістика є процесом, розмовою про досвід, зрештою, є самим досвідом, фокусом якого є враження та його результати; вона покликана, на думку С. Фіша, «не організовувати матеріали, а трансформувати свідомості»⁵.

На переконання С. Фіша, знання не можуть бути об'єктивними, проте вони завжди соціально зумовлені. Якщо читачі демонструють стабільність і подібність прочитань, то вони належать до однієї «інтерпретаційної спільноти». Ситуація, коли один і той самий читач читає по-різному, пояснюється тим, що він застосовує різні *інтерпретаційні стратегії*, і, як наслідок, – належить одночасно до різних інтерпретаційних спільнот. За С. Фішем, інтерпретаційні спільноти не стабільніші за тексти, позаяк інтерпретаційні стратегії є набуті, а відповідно, позбавлені універсальності й спадковості. В есе «Як розпізнати поему, коли ви бачите її» (1980) С. Фіш детально розглядає і критикує дискусійну дихотомію «суб'єктивність»/«об'єктивність», адже інтерпретація тексту не може бути, на його думку, повністю індивідуальною та ідіосинкратичною, бо завжди залежить від соціальних, культурних та, зрештою, інтерпретаційних конвенцій. Водночас «об'єктивність» відносна, адже залежить від кута зору на текст особи (групи осіб) і, на думку С. Фіша, зумовлюється «інтерпретаційними спільнотами». Тобто межа між «об'єктивністю» і «суб'єктивністю» в його теоріях стирається: об'єктивні факти зумовлені суб'єктивним сприйняттям, і навпаки, суб'єктивність залежить від об'єктивних чинників.

Класифікуючи теорії представників ТЧВ, відомий метакритик С. Майю зараховує «афективну стилістику» (поряд із феноменологічною критикою В. Ізера)

⁵ Fish, Stanley. *Is There a Text in This Class?: The Authority of Interpretative Communities* / Stanley Eugene Fish. – Cambridge: Harvard University Press, 1980. – P. 66.

до *інтерсуб'єктивної моделі* читання, а теорію «інтерпретаційних спільнот» – до *соціальної моделі* (разом із «структуралістською поетикою» Дж. Каллера).

У пізніших працях С. Фіш не відмовляється від своєї ранньої «афективної стилістики», активно застосовує її в практичній критиці, щоправда позиціонуючи її лише як одну з багатьох можливих інтерпретаційних стратегій, оскільки вона не в змозі охопити прочитання тексту всіма читачами, а пропонує один із численних можливих способів. Натомість поняття «інтерпретаційні спільноти» доволі містке, бо дає змогу літературознавство в цілому сприймати як сукупність таких «спільнот» (марксистів, деконструктивістів, еко-критиків та ін.).

У монографії «Динаміка літературного відгуку» (1968) Н.Н. Голланд виклав психоаналітичну теорію читацького відгуку, а в праці «Читання 5 читачів» (1975) остаточно засвідчив свою приналежність до ТЧВ. Розглядаючи відгуки читача на текст крізь призму психоаналізу З. Фрейда, він робить низку суттєвих нововведень та коректив. Сутністю літературного твору Н.Н. Голланд вважає проекцію фантазій, які становлять певну «ідентичність» його автора, а «суб'єктивний» відгук читача на цей текст є «транзактним» зіткненням фантазій, спроектованих автором і певними захисними механізмами, очікуваннями й реалізаціями фантазій та бажань, які формують власну ідентичність читача. Кожен читач, за Н.Н. Голландом, створює власну інтерпретацію тексту, отже, універсального єдиного значення тексту не може існувати. Дві інтерпретації можуть збігтися лише за умови повної подібності «*тем ідентичності*» двох читачів, що в принципі неможливо. Загалом, інтерпретація є функцією ідентичності і читач використовує художній твір із метою символізувати та, зрештою, змодельювати себе самого, що підтверджує переконання Н.Н. Голланда, що ідентичність відтворює саму себе. Дослідник пропонує чотири принципи, які описують внутрішню динаміку читацького досвіду: 1) стиль прагне відтворити сам себе; 2) захисні реакції мають збігатися; 3) фантазія проектує фантазії; 4) характер трансформується характерно. У випадку, коли факти, вміщені в тексті, задовольнили захисні механізми читача, він із готовністю проектує на текст свої страхи й бажання. У цьому процесі, який науковець називає акронімом «ЗОФТ» («DEFT»: defense – захист, expectation – очікування, fantasy – фантазія, transformation – трансформація), текст надає свободу читачеві в переживанні власних самовизначальних фантазій та в осягненні їхнього значення. Якщо переривається будь-яка ланка в ланцюжку «фантазія – захист – трансформація», то читач не отримає задоволення, тобто не матиме позитивної реакції на текст. На думку Н.Н. Голланда, абсолютно не можливі судження про створені читачами образи під впливом тексту за допомогою таких «об'єктивних» категорій, як соціальна група, економічний клас чи рівень освіченості. Він пропонує власні «теми ідентичності», що мають узагальнюючий характер, однак не позбавлені індивідуальних рис окремих читачів.

Першим у США поняття «парадигма» Т. Куна, викладене в праці «Структура наукових революцій» (1962), застосував у літературознавчому контексті Д.Блейх. Основою обґрунтованої дослідником «суб'єктивної парадигми» є ідея, що знання з наукових галузей мають суб'єктивне походження. Точні науки, на його думку, не об'єктивніші від гуманітарних, бо нові концепції та поняття насамперед проходять

процес обговорення у певній науковій спільноті, а вже потім визнаються за істинні або спростовуються.

Праці Д. Блейха, які можна розглядати в контексті теорії читацького відгуку, – це «Прочитання і почуття: вступ до суб'єктивної критики» (1975) та «Суб'єктивна критика» (1978). У першій обґрунтовані поняття «емоційного відгуку», «суб'єктивної орієнтації», «афективного та асоціативного відгуку», «суб'єктивності критичного судження», «зв'язків між відгуком та інтерпретацією», «знаходження консенсусу в спільноті», «колективна суб'єктивність» й «індивідуальне істинне значення», у другій – застосовано три поняття для пояснення людських взаємин із естетичними об'єктами: «відгук», «символізація» та «ресимволізація». Він розуміє інтерпретацію як ресимволізацію, спричинену суб'єктивним прагненням знайти власне оцінне сприйняття об'єкта. Ознаками суб'єктивної парадигми є те, що в ній знання *створюються* людьми, а не *містяться в тексті*, а істина твориться новим використанням мови й новою структурою мислення.

Відомого перш за все як прихильника структуралізму та постструктуралізму, Дж. Каллера завдяки концепції «літературної компетенції» більшість дослідників зараховує до представників ТЧВ. Дж. Каллер переконаний, що не володіючи комплексом «літературної компетенції», неможливо прочитати текст як літературу. «Літературна компетенція» є множинністю конвенцій, які спрямовують читача вирізняти певні ознаки твору, узгоджуючи із загальними поняттями стосовно «прийнятної» чи «належної» інтерпретації. У праці «Про деконструкцію» (1983) Дж. Каллер пов'язав структуралізм із теорією читацького відгуку, розглядаючи читачів і процес читання крізь призму деконструкції. На його думку, будь-яке читання завжди тісно пов'язане з іншими текстами, із сукупністю створених кодів, і воно, безумовно, творить культуру народу. Оперуючи поняттям «компетентний читач», науковець вважає недоречним дослідження відгуків реальних читачів, адже літературні критики мають, на його думку, зосереджувати увагу саме на універсальних конвенціях, які й визначають будь-яке читання: літературознавче чи нелітературознавче.

Під впливом книги Дж. Дьюї і А.Ф. Бентлі «Знане і пізнане» (1949) Л.М. Розенблатт переглядає свою ранню літературну теорію читання і збагачує її ідеєю «транзакції», щоб підкреслити динамічні зв'язки між текстом і читачем. Л.М. Розенблатт розробила два основні критерії для оцінки валідності інтерпретації: по-перше, інтерпретація читача не має суперечити жодній частині тексту, по-друге, читач не має права спроектувати будь-що, для чого відсутня вербальна основа. Її теорія справді здається надмірно текстоцентричною, однак дослідниця припускає доволі широкий діапазон прочитань для одного тексту. Основні позиції транзакційної теорії: валідність інтерпретації, природа літературного досвіду, зв'язки між читанням, інтерпретацією та критикою, – згодом дослідниця сформулювала в праці «Читач, Текст, Твір: транзакційна теорія літературного твору» (1978). Транзакційна теорія, за Л.М. Розенблатт, базується на трьох основних положеннях: 1) *адекватної валідної інтерпретації*, що збалансовує авторські інтенції, текст та читацькі відгуки; 2) *проголошення активної, творчої ролі читача* у процесі читання і «*пробудження*» «твору» з тексту; 3) *пояснення читацької*

позиції (stance) стосовно тексту й розрізнення *еферентного* (націленого на здобуття інформації) та *естетичного* читання.

Актуалізацію теорій В. Ізера і Г.Р. Яусса в США, категорію читача в літературно-критичній і теоретичній діяльності В. Бута, позиції Г. Блума (між деконструкцією і ТЧВ) досліджено в підрозділі 2.2. «*Літературні теорії “нехарактерних” представників теорії читацького відгуку*». Констатовано, що для Н.Н. Голланда й Д. Блейха значення тексту визначається особистою читацькою перспективою, а для деконструктивіста Г. Блума – нерозірваністю із попередніми в часі творами. Можна сказати, що сучасна теорія літератури, вагомою частиною якої є ТЧВ, – це складне плетиво різноманітних подібних і неподібних теорій, концепцій та ідей, які, все ж таки, не можуть бути повністю відокремлені одна від одної.

У підрозділі 2.3. «*Основні суперечності в межах рецептивного підходу теорії читацького відгуку*» розглядається взаємокритика і взаємовплив концепцій Н.Н. Голланда і Д. Блейха, Дж. Каллера і С. Фіша, критика В. Бута В. Ізером, дискусія С. Фіша й В. Ізера як початок кінця панування ТЧВ у США. У підрозділі також подано узагальнену характеристику базових категорій читача, тексту, розбіжностей стосовно парадигми ТЧВ (суб'єктивної, об'єктивної чи транзакційної), поняття плуралізму й відносності, опозиції «інтерація/транзакція».

Третій розділ роботи – «Теорія читацького відгуку: контекст, метатекст і функціонування» – присвячений дослідженню міждисциплінарних тенденцій у ТЧВ; пов'язаності ТЧВ і (нео)антропоцентризму; типологічних зв'язків ТЧВ із наратологією; неопрагматизму С. Фіша в контексті літературознавчого прагматизму.

У підрозділі 3.1. «*Міждисциплінарні тенденції в теорії читацького відгуку*» розглядаються міждисциплінарність та міждисциплінарні запозичення термінів як характерні риси ТЧВ. Основними джерелами запозичень для її представників вважаються такі науки як лінгвістика, психологія, історія науки, філософія та антропологія. На нашу думку, засадничими й водночас суперечливими для ТЧВ є такі поняття, запозичені з інших наук, як: досвід, множинність істини, інтерація, транзакція, спільнота науковців (з філософії прагматизму); зміна парадигм, суб'єктивна парадигма, відносність, релятивізм (з історії науки); «я сам», ідентичність, тема ідентичності (з психології); культура, культурні зразки, норми поведінки, індивідуальні особливості в межах групи (з антропології).

Тенденції до антропоцентризму виникли ще до розквіту й панування в академічних колах формалізму «нової критики», а саме в 1920–30-х роках (А.А. Річардс, Л.М. Розенблатт). У ТЧВ відбувається поступовий перехід від вивчення індивідуального читача до вивчення читацьких спільнот (показове зміщення поглядів С. Фіша з афективної стилістики на теорію «інтерпретаційних спільнот») під опосередкованим впливом ідей постструктуралізму, фемінізму, культурних та медіа-студій, у яких соціум розуміється як сукупність комунікуючих індивідуумів. Суттєвим для формування (нео)антропоцентричних літературознавчих теорій у США є міждисциплінарні зв'язки з філософією прагматизму, психологією (зокрема психоаналізом, его-психологією, когнітивною психологією) та антропологією.

У підрозділі 3.2. «*Вплив теорії читацького відгуку на літературознавство, подальша актуалізація її здобутків*» простежується шлях від емпірики

А.А. Річардса через теорії представників ТЧВ до сучасних «емпіричних досліджень» В. ван Піра, Д. Майла, Д. Кейкена. Аналізується занепад ТЧВ у середині 80-х років і пізніша актуалізація її здобутків у сучасній науці.

Незважаючи на низку суттєвих відмінностей, ТЧВ й «нова критика» мають багато спільного: нами зроблено припущення, спираючись на ідею Т. Куна про «міжпарадигмальність» парадигм (усі парадигми, на його думку, поєднують у собі ознаки інших), що емпірична методологія була засадничою водночас як для «об'єктивної» парадигми в «НК», так і для «суб'єктивної» в ТЧВ. Підтвердженням цього є те, що працю «Практична критика» (1929) А.А. Річардса визнають засадничою для своїх теорій як представники «НК», так і ТЧВ. Хоча, як зазначає Дж. Томпкінс, саме Л.М. Розенблатт є першою поміж критиків читацького відгуку, хто емпірично описав, як читацький відгук впливає на подальші інтерпретації художнього твору. Ми ставимо під сумнів думку Д. Майла про те, що в літературній критиці до появи в 1980-х роках емпіричного вивчення літератури (*empirical study of literature*) як міждисциплінарної галузі, був відсутній емпіричний вимір, зважаючи на дослідження відгуків реальних читачів Н.Н. Голландом, Д. Блейхом та Л.М. Розенблатт.

В Україні емпіричні дослідження читача мають також тривалу традицію і відображені в працях Б. Грінченка, Х. Алчевської, К. Довганя, Я. Керекеза, Н. Фридьєвої, Г. Сивоконя та ін. Останнім часом емпіричними дослідженнями займається Г. Чеснокова, чия монографія «Як виміряти враження від поезії, або Вступ до емпіричних методів дослідження у мовознавстві» (2011) є вагомим внеском у сучасну вітчизняну науку, оскільки в ній, поряд із теорією емпіричних методів дослідження, представлені можливі шляхи їх використання на практиці.

У роботі (див. додатки до основного тексту дисертації) дисертантка публікує емпіричну розвідку та результати анкетування про вивчення рецепції студентів (50 осіб) третього курсу Київського університету імені Бориса Грінченка двох новел Я.Л. Вишневецького, де експериментально застосовує основні постулати ТЧВ. З'ясовано доцільність таких положень ТЧВ: читач – активний творець (а не пасивний реципієнт), який на основі власного життєвого досвіду формулює власне значення художнього твору; відгуки читачів одного віку й статі можуть суттєво відрізнятися; існують «інтерпретаційні спільноти»; інтерпретація залежить від позиції (еферентної чи естетичної) щодо тексту – для встановлення формування ідіосинкратичних читацьких відгуків.

Із значної кількості критичних напрямів, які спочатку зараховувалися до критики читацького відгуку (позаяк усі визнавали, що саме читач творить значення), з часом почали відокремлюватись і наголошувати на специфічних власних потребах окремі школи. Одні особливо цікавилися соціальними, історичними чи культурними контекстами, інші – політичними, гендерними, расовими аспектами інтерпретації. Тому акценти змістилися від відгуків індивідуальних читачів до узагальнених груп читачів. Деякі використовували стратегії деконструкціоністського читання для виявлення прихованих значень тексту, для легімітизації своїх переконань, інші спиралися на теорію влади М. Фуко. Трохи розширюючи часові межі нашого дослідження, зауважимо, що саме активність новостворених літературно-критичних угруповань, їхнє наголошення на соціально-історичних чинниках і політичних

переконаннях привели до «маргіналізації» деконструкції в 1990-х роках. Серед таких «критичних» угруповань були феміністична критика, афро-американська, марксистська, постколоніальна та інші.

Надзвичайно популярними в наш час є дослідження потенціалу світових теорій рецептивності (зокрема, рецептивної естетики і ТЧВ) у мультимедійному просторі та можливостей застосування їх базових принципів до *гіпертексту* як нелінійного багат шарового тексту (континууму коментарів, інтерпретацій, доповнень, тлумачень, сиквелів, приквелів, ремейків, «фанфіків», письмових читацьких відгуків, екранізацій, інсценізацій прототексту), як способу спонукання читачів до *продуктивної рецепції* (термін Г.Р. Яусса).

Протягом 1980–90-х років політичні виміри читання вже стали мейнстрімом у теоретико-літературних дебатах: художні тексти прочитувалися в контексті концепції «влади», переважно маскуліної. Хоча ще з кінця 1970-х років Дж. Феттерлі порушує питання про необхідність посиленої уваги до питань гендеру й раси на противагу цій «змаскулінованій» критиці й наполягає на необхідності перегляду поняття «універсального читача», який, на її переконання, в традиційній теорії літератури іманентно є чоловічої статі.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження: у сучасному вітчизняному літературознавстві зростає інтерес до національних варіантів теорій рецептивності, але дослідження американської теорії читацького відгуку ще перебуває на початковому етапі, стадії ознайомлення в плані висвітлення її специфіки, структури, класифікації та функціонування. ТЧВ в історії світової теорії літератури не лише давно займає гідне місце, нарівні з «ною критикою», як автентичне творіння американської наукової спільноти, але й досить активно використовується в сучасних гуманітарних науках.

1. Окреслено контексти становлення та розвитку ТЧВ в США, її загальнометодологічне (філософське), соціокультурне та літературознавче підґрунтя. З'ясовано суттєвий вплив філософії прагматизму (Ч.С. Пірс, В. Джеймс, Дж. Дьюї), непрагматизму, різноманітних політичних і соціокультурних чинників на зародження й розвиток ТЧВ. Як зазначають Т. Девіс і К. Вомак, ТЧВ хоча й давно не перебуває в zenіті своєї слави, стала цінним уроком для літературознавства щодо важливості й необхідності рухомих та гнучких різновидів літературної інтерпретації. ТЧВ є певною матрицею, з якої читач на власний розсуд обирає конкретний інструментарій для інтерпретації.

Американське літературознавство ніколи не вирізнялося гомогенністю й впорядкованістю як європейське, де влада теоретичних «шкіл» була вражаючою і всеохопною (принаймні в німецькомовному науковому просторі, де культура спільного продуктивного творення теоретичних моделей була дуже розвинена). ТЧВ успішно вдалося синтезувати різноманітні методологічні підходи до інтерпретації художнього твору.

2. Проаналізувавши стан дослідження і систематизувавши корпус метакритичних праць про американську теорію читацького відгуку у світовому та вітчизняному літературознавстві, прийшли до висновку, що ТЧВ стала репрезентантом літературознавства нового «демократичного» типу літературної інтерпретації, акцентуючи увагу на зневаженому до того часу елементі тріади

«Автор-Текст-Читач», а саме на читачеві. ТЧВ дає можливість читачеві обирати конкретний, напрацьований теорією, інструментарій інтерпретації.

3. Було виокремлено й подано власну класифікацію ТЧВ, проаналізовано основні поняття, ідеї, стратегії та концепції теорії читацького відгуку в американській та європейській теорії літератури, простежено подібність і відмінність із Констанцькою школою рецептивної естетики.

Результати дослідження показують, що без масштабних і всеохоплюючих змін у літературознавстві США 1960 – 1970-х років, що спричинили зміну об'єктивної парадигми «нової критики» на суб'єктивну парадигму «орієнтованого-на-читача» літературознавства, без виникнення розмаїтої та суперечливої теорії читацького відгуку була б неможлива поява, скажімо, популярних зараз феміністичних, гендерних, медіа або постколоніальних студій у тому сенсі, у якому вони існують зараз. Теорія читацького відгуку привела до «розширеності», до зняття стереотипів, до руйнації традиційних бачень і канонів, запропонувала широкий спектр поглядів на інтерпретацію художнього твору.

4. У дисертації здійснено системний аналіз теоретичних і літературно-критичних праць основних представників теорії читацького відгуку та їхніх метакритичних досліджень в синхронно-діахронічному зрізі. Детально проаналізовано теорії, концепції та основні поняття представників американської ТЧВ та встановлено певну ієрархію за принципом їхнього визнання і впливу на американське літературознавство, починаючи з 1960-х рр.: С. Фіш, Н.Н. Голланд, Д. Блейх, Дж. Каллер і Л.М. Розенблатт. Розташування саме в такій послідовності зроблене за принципом міри визнання в академічних колах США власне як прибічників зазначеного літературознавчого напрямку, починаючи з 1960-х років. С. Фіш беззаперечно визнається її провідним представником, інколи (абсолютно не правомірно, на нашу думку) ТЧВ називають «школою С. Фіша» (напр., Р. Мерфін). Н.Н. Голланда і Д. Блейха часто об'єднують як представників школи критики Буффало, однак в роботі вказано на низку суттєвих відмінностей в їхніх теоріях, що дало змогу проаналізувати їхні теорії окремо. Хоча рання теорія читання Л.М. Розенблатт виникла ще в 1930-і роки й зараз її авторку називають піонеркою «орієнтованого-на-читача» літературознавства, теоретичну вагу її наукових положень почали визнавати лише наприкінці 1970-х, після публікації її дослідження «Читач, текст, твір: транзакційна теорія літературного твору» (1978). Це зумовило розгляд її транзакційної теорії дещо поза хронологічним контекстом, мірою актуалізації її поглядів у літературознавстві.

Ми не вважаємо В. Ізера і Г.Р. Яусса представниками американської ТЧВ (хоча існує стійка тенденція їхнього зарахування до ТЧВ), які насамперед є представниками німецької рецептивної естетики. Позаяк вони не були громадянами США (лише запрошеними лекторами до університетів), не створювали інших теорій в контексті ТЧВ, відмінних від вже створених і об'єднаних назвою «Констанцька школа рецептивної естетики».

5. Визначено значення й місце ТЧВ в літературознавстві 1960–80-х років. Дослідження корпусу теоретичних, літературно-критичних та метакритичних праць представників ТЧВ дало змогу простежити особливості інтеграції їхніх теорій у світовий літературознавчий контекст, зокрема встановити взаємозв'язок із

німецькою рецептивною естетикою, американською «ною критикою», нараторологією, структуралізмом, феноменологією. Теорії Л.М. Розенблатт, Н.Н. Голланда, С. Фіша, Д. Блейха і Дж. Каллера свідчать про якісно новий погляд на процес інтерпретації та пошук (і місце творення) значення художнього твору в порівнянні з формалістичною «ною критикою» як домінуючого авторитарного літературно-критичного напрямку в другій третині ХХ століття в США.

Протягом тривалого проміжку часу від А.А. Річардса, через літературні теорії представників ТЧВ і до сучасного емпіричного вивчення літератури, принципи емпіризму і емпіричної методології розвивалися та вдосконалювалися в прогресії. Хоча емпірика традиційно протиставляється теорії через застосування в емпіричних дослідженнях спостереження, експерименту та досліду, у наш час у емпіричному вивченні літератури органічно поєдналися теоретична й емпірична складові.

Отже, у дисертації обґрунтовано єдину теоретико-методологічну модель теорії читацького відгуку в американському літературознавстві в її літературознавчому, загальнометодологічному (філософському) та соціокультурному контекстах. Перспективу подальшого дослідження ТЧВ вбачаємо в зверненні уваги до емпіричних досліджень відгуків реальних читачів на художній твір, розробці шляхів застосування її здобутків на практиці (особливо в методиці викладання літератури), встановленні типологічної, онтологічної спорідненості з вітчизняними теоріями рецептивності.

Основні положення дисертації висвітлені у публікаціях:

1. Анісімова Л.В. Особливості становлення американської теорії читацького відгуку / Л.В. Анісімова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : збірник наукових праць / За ред. В.Д. Будака, М.І. Майстренко. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. – (Серія «Філологічні науки»). – Випуск 4.10. – С. 5–9.

2. Анісімова Л.В. «Нова критика» й теорія читацького відгуку: компаративний аспект / Л.В. Анісімова // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. О.В. Червінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. 87. – С. 129–141.

3. Анісімова Л.В. Теоретико-методологічні та прагматичні аспекти транзакційної теорії Луїзи М. Розенблатт / Л.В. Анісімова // Від бароко до постмодернізму : [зб. наук. пр.]: в 2 т. / редкол.: Т. М. Потніцева (відп. редактор) [та ін.]. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2013. – Вип. XVII. – Т. 1. – С. 57–64.

4. Анісімова Л. «(Нео)антропоцентризм» у літературознавстві США ХХ століття / Людмила Анісімова // Сучасні літературознавчі студії. Постгуманізм та віртуальність: літературні виміри : збірник наукових праць. / гол. ред. Н.О. Висоцька. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Вип. 10. – С. 16–29.

5. Анісімова Л. Літературна критика Стенлі Фіша: від афективної стилістики до теорії «інтерпретаційних спільнот» / Людмила Анісімова // Вісник Львівського університету: Серія «Іноземна філологія». – Львів, 2014. – Вип. 126. – Ч.1. – С. 3–10.

6. Анисимова Л.В. Рецепция новелл Януша Леона Вишневецкого сквозь призму американской теории читательской реакции: эмпирическое исследование /

Л.В. Анисимова // Массовая зарубежная литература: инокультурный текст в рецептивном аспекте: сборник научных трудов. – Екатеринбург : Издательский Дом «Ажур», 2012. – С. 4–15.

7. Анисимова Л.В. Філософське і соціокультурне підґрунтя американської теорії читацького відгуку / Л.В. Анисимова // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: матер. II щорічної Всеукр. наук.-практ. конф., (19 квітня 2012 р.) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ГУОН КМДА, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка та ін. / за заг. ред. В.О. Огнев'юка [редкол.: В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, С.О. Сисоева, Н.М. Віннікова]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – С. 245–255.

8. Анисимова Л. Концепція читача і читання в літературній теорії Джонатана Каллера / Людмила Анисимова // Літературний процес: структурно-семіотичні площини: матер. Всеукр. наук. конф. (6-7 квіт. 2012 р., м. Київ) / МОНмолодьспорт України; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка: ред. колегія: Бондарева О.Є., Єременко О.В., Буніятова І.Р. [та ін.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – С. 6–9.

9. Анисимова Л. Міждисциплінарні термінологічні запозичення у літературознавстві: досвід теорії читацького відгуку / Людмила Анисимова // Філологічні семінари. Парадигма сучасного літературознавства: світовий контекст. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 16. – С. 277–285.

10. Анисимова Л.В. Транзакційна теорія Л.М. Розенблатт: між читачем і текстом [Електронний ресурс] / Л.В. Анисимова // Синопис: текст, контекст, медіа: електронне фахове видання. – 2013. – № 1. – Режим доступу: <http://synopsis.knpu.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/4>. – Заголовок з екрана.

11. Анисимова Л. Особливості психоаналітичної теорії Нормана Н. Голланда як складової американської теорії читацького відгуку / Л. Анисимова // Сучасне літературознавство та прикладна лінгвістика: американські та британські студії: Матеріали I Міжнародного симпозіуму. 17-19 квітня 2013 р.: В 2 т. – Т.1 / За заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.Г. Шостак. – К. : Університет «Україна», 2013. – С. 134–139.

12. Anisimova, Liudmyla V. The Basic Principles of Empiricism in Literary Theory and Criticism: Sources and contemporary empirical researches [Електронний ресурс] // Синопис: текст, контекст, медіа: електронне фахове видання. – 2013. – № 3–4. – Режим доступу: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/59>. – Заголовок з екрана.

АНОТАЦІЇ

Анисимова Л.В. Теорія читацького відгуку в американському літературознавстві 60–80-х років ХХ століття (генеза, структура, функціонування). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2014.

Дослідження присвячено вивченню генези, структури та функціонування теорії читацького відгуку в літературознавстві США у 60–80-х роках ХХ століття. Детально проаналізовано літературні теорії її провідних представників: С. Фіша (афективна стилістика, теорія «інтерпретаційних спільнот»), Н.Н. Голланда

(психоаналітичний підхід), Д. Блейха (суб'єктивна критика), Дж. Каллера (структуралістський підхід) та Л.М. Розенблатт (транзакційна теорія) і представлено узагальнену теоретичну модель. Визначено місце теорії читацького відгуку серед інших літературознавчих напрямів та шкіл, особливо в контексті американської «нової критики» і Констанцької рецептивної естетики.

Ключові слова: теорія читацького відгуку, американське літературознавство, категорія читача, інтерпретація, суб'єктивна парадигма, транзакція, метакритика.

Анисимова Л.В. Теория читательского отклика в американском литературоведении 60–80-х годов XX века (генезис, структура, функционирование). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06 – теория литературы. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2014.

Исследование посвящено изучению генезиса, структуры и функционирования теории читательского отклика в литературоведении США 60–80-х годов XX века. Подробно проанализированы литературные теории ее ведущих представителей: С. Фиша (аффективная стилистика и теория «интерпретационных сообществ»), Н.Н. Холланда (психоаналитический подход), Д. Блэйха (субъективная критика), Дж. Каллера (структуралистский подход), Л.М. Розенблатт (транзакционная теория) и представлено ее обобщенную теоретическую модель. Определено место теории читательского отклика среди других литературоведческих направлений и школ, особенно в контексте американской «новой критики» и Констанцкой рецептивной эстетики.

Ключевые слова: теория читательского отклика, американское литературоведение, категория читателя, интерпретация, субъективная парадигма, транзакция, метакритика.

Anisimova L.V. Reader-Response Theory in the American Literary Criticism of 60–80's of XX century (genesis, structure, functioning). – On the right of manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of philological sciences, specialty 10.01.06 – The theory of literature. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2014.

The research is devoted to the studying of Reader-response theory (RRT) genesis, structure and functioning in American literary criticism in 60–80's of XX century. The basic principles of it were analyzed and the philosophical, political, and socio-cultural backgrounds are revealed. The main causes of its emergence at the end of 1960-s and functioning in 70–80-s are denoted. The close connection of basic principles of pragmatism with the main RRT proponents' approaches is defined. RRT is proved to be a bright example of application the philosophy of pragmatism to the literary criticism. The historical, social, cultural and political factors of RRT origin are determined. The comparative analysis with Constance school of reception aesthetics is carried out; the main generalities, distinctive features and interrelations are noted.

One of the aims of our research is to accomplish the comparative analysis of two powerful in the USA literary critical movements of XX century: New Criticism and RRT. Their features, main contradictions, common ideas, points of coincidence, reasons of

emergence and decline, degree of influence to the development of theoretical and critical process and value for contemporary science are revealed. Though in majority of literary guides and glossaries are pointed that RRT stands in total opposition to the hegemony of formalistic New Criticism and as the reaction to essay *Affective fallacy* of W.K. Wimsatt and M. Beardsley in late 1960's and early 70's in the USA. We are of the view, that L.M. Rosenblatt should be considered to be the founder of American RRT and her book *Literature as Exploration* (1938) is the pioneer work in reader-oriented criticism. It is interesting that both New critics and Reader-response theorists considered the book of I.A. Richards' *Practical Criticism* (1929) as the important basis for their theories, but accenting different aspects. Therefore to a certain extent these theories from the beginnings have got common source, but different vectors of development and time of growth. The main classifications of RRT by N.N. Holland and L.M. Rosenblatt are represented, analyzed and compared. Also common and distinctive features of New Criticism and RRT are defined. In general the most suitable for practical use is L.M. Rosenblatt's transactional theory of reading, in which the same attention is paid both to the reader and the text, and meaning is evoking during the process of transaction between them.

Stanley Fish as the proponent of Reader-response theory was one of the first who challenged the authority of the fundamental doctrine of New Criticism, so called "affective fallacy" in late 1960's. In his early RRT (Affective stylistics) S. Fish argues that the meaning of the literary work is an experience the reader received in the process of reading. Later on the notion "interpretive communities" was represented and proved in the essay *Interpreting the 'Variorum'*, and response became the result of interpretive strategies. Theories of psychoanalytical approaches of N.N. Holland (transactive criticism) and D. Bleich (subjective criticism) are studied and compared in details. The conception of the reader and reading in literary theory of J. Culler in context of Structuralism, Post-structuralism and Deconstruction are defined. The connection between Reader-response theory and structuralistic approach of J. Culler is proved. His impact to the development and functioning of RRT is defined.

One chapter deals with the research of the basic principles of empiricism in Reader-response theory within the environment of American and European literary criticism, beginning with I.A. Richards as its important precursor and ending with contemporary empirical researchers (W. van Peer, D.S. Miall & D. Kuiken) as its indirect successors. During the long period of time in literary criticism, from I.A. Richards, through the theories of Reader-response theorists to contemporary empirical study of literature, the principles of empiricism and empirical methodology were developing and improving in progression. The chapter also deals with the reasons of development in literary criticism of the USA the theories, which have the (a) reader/reader community as the object of research, and the problem of RRT as literary critical "(neo)anthropocentric" movement/formation is analyzed. Its relations with anthropology, psychology and philosophy are studied. The history and peculiarities of interdisciplinary terminological adoption in American RRT in the context of general tendencies and trends to interdisciplinary studies in science and culture are examined.

Key words: Reader-response theory, American literary criticism, the category of the reader, interpretation, subjective paradigm, transaction, metacriticism.